

LEVÉLTÁRI ADATOK XVII—XVIII. SZÁZADBELI EGYLEVELES NYOMTATVÁNYOKRÓL

A kolozsvári református kollégium nyomdájának megrendelésileg keresett különlegességei voltak az egyleveles nyomtatványok s közöttük is különösen a házasságkötések és a temetések alkalmára készített kárta.

E nyomtatóműhely működését az 1668. esztendő végétől számíthatjuk; ugyanis a Váradról elmenekített tipográfiát Apafi fejedelem ekkor rendelte Kolozsvárra s rövidesen teljes felszerelésével együtt az enyedi és a kolozsvári kollégium tulajdonába bocsátotta. Ezzel egyidejűleg a Szenczi Kertész Ábrahám 1667 tavaszán bekövetkezett halála után megbízott Udvarhelyi Mihály nyomdavezetőt állásából elmozdítva, helyébe Veresegyházi Szentyel Mihályt állította. Az ő szolgálati ideje — a konvenció szerint — 1668. szeptember 27-én kezdődött.¹ Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy az eltávozott Udvarhelyi a berendezést és a felszerelést megfélelegesítette, ezért az elidegenített eszközök visszaszerzésével idő telvén el, 1668 vége, avagy a következő év eleje előttről semmiképpen sem jelölhető meg a könyvnyomtató munka megindulása. Tehát ugyanettől az időponttól számítható az egyleveles nyomtatványok itteni előállításának kezdete is. A XVII—XVIII. század egymás után következő nyomdavezetői mindenikétől (1. Veresegyházi Szentyel Mihály 1668—1684.; 2. Németi Mihály deák 1684—1689.; 3. Veresegyházi István 1689—1692.; 4. Tótfalusi Kis Miklós 1693—1702.; 5. Telegdi Pap Sámuel 1702—1730.; Szathmári Pap Sándor 1731—1744.; Pataki József 1745—1784.; Páldi Székely István 1755—1769.; Vízi István 1770—1775.; Kapronczai Nyerges Ádám kb. 1782—1784.; Török István a XVIII. század vége s a XIX. eleje) ismeretes egynéhány ilyesfajta termék, minthogy azonban ezek éppen rendeltetésüknél fogva részben nyilvános kifüggesztésre szánt, részben pedig emlékjellegű nyomtatványok voltak, ezért a nyomtató műhely minél ízlésesebben s minél kifogástalanabbul igyekezővén előállítani, felkutatásuknak és tanulmányozásuknak nyomdatörténeti szempontból nem csekély jelentőséget kell tulajdonítanunk.

Az alábbi adatok huszonhat ilyen kárta emlékét őrzik, s ha magukat a nyomtatványokat — öt kivételével — nem is sikerült megtalálnom, az idézetből mégis nem egy olyan adatot nyerünk, amely eredménykutatás szempontjából feltétlenül figyelmünkre méltó.

¹ Apafi Mihály nyomdászának conventiója. MKSzle 1880: 94.

1. Apafi Miklós és Teleki Anna lakodalmi kártája (1676)²

Teleki Mihály kővári főkapitány, fejedelmi belső tanácsos udvarának 1674—79. évekbeli postálkodásáról készített naplójába³ napról napra jegyezték fel az udvarban megforduló idegeneket és utazásuk célját. E nevekkel kapcsolatosan számtalan becses adat is előbukkan. Ilyennek mondhatók a többek között Teleki elsőszülött gyermekének, Annának, 1676. szeptember 9-én tartott lakodalmára vonatkozó feljegyzések is. Így említi az íródeák, aki bizonyosan az udvari inasok közé tartozott: „I(ste)nek rendelése sz(erin)t vette el Hazas Tarsul az Kis Aszszont Teleki Anna Asz(szon)t Apafi Miklos Ur(am,) kinek Lakadalma löt meg nagy solemnitassal Eo N(agysá)gok, eö k(egye)lmek Praesentiaiaual etc.” A lakodalom, mindent összevéve, körülbelül két hétig tartott. A vele kapcsolatos feljegyzések közül e cikk keretében minket csak a szeptember 22-i utalás érdekel: „Mentek el Berszoi Kifor Timofi, Kifor Filep, Csernafalui Bera Georgy és Kapalnaki Mikle Janos Kövari nemessek Kouarban l(evélle)l, Vittek ki most is . . . Egy falka⁴ Lakodalomra valo három rendbeli Kartakat Veres Pantlikával eozve kötöt(tet).”

A lakodalom, amelyet a fejedelemnek, a fejedelemasszonynak és Erdély vezető férfiainak részvételével Uzdiszentpéteren tartottak, minden külsőséggel teljes, nagy ünnepélyességgel folyt le. Általános szokás volt a főemberek udvarában, hogy a családban előforduló főbb események alkalmára egyleveles nyomtatványokat készítettek, amelyek — az alkalmosság megnevezése után — időszerű vonatkozású verseket tartalmaztak. Ezeket azután valamelyik kollégium diákjaival szereztették.

A fenti idézet legfontosabb állítása, hogy e lakodalomra három rendbeli kárta készült. Két rendbeliről különben már eddig is volt tudomásunk. Az egyik csupán egyetlen ívnyi terjedelmű, magyar szövegű verses nyomtatvány, br. Radvánszky Béla sajkázai levéltárában maradt meg;⁵ a másik, két és egyharmad összeragasztott ív nagyságban ugyancsak egylevelesen nyomtatott latin nyelvű megtiszteltetést a kolozsvári református kollégium nagykönyvtára őrizte meg.⁶ Mindkettőt Veresegyházi Szentyel Mihály fejedelmi tipográfus nyomtatta, szövegüket pedig bizonyosan valamelyik tanár szerkesztésében a kollégium diákjai szerezték.

A nyomaiban most megtalált harmadik rendbeli nyomtatvány tartalmára és méreteire vonatkozólag semmiféle következtetést nem tehetünk, egyedül csak az bizonyos, hogy ez is a jeles kolozsvári tipográfia terméke.

Az egylevelesen való nyomtatás eredetileg a kárta felfüggesztésére céloz, mint ahogyan a későbbi időben a gyászjelentést a nagyközönségnek való tudtuladás céljából a lakóház vagy a templom, vagy pedig a temetőszín bejáratának két oldalára kifüggesztették, ugyanígy a XVII—XVIII. században a temetési, sőt a lakodalmi kártákat is hasonlóképpen szegezhettk ki. Itt azonban még egy másik jelenséget is tapasztalunk. A veres

² Megjelent: EM 1947: 123—25.

³ Eredetije a Székely Nemzeti Múzeum levéltárában volt.

⁴ Jelentése itt annyi, mint egy tucat, vagy pedig általában, bizonyos mennyiségű.

⁵ Radvánszky Béla: Nyomtatott házassági jelentés 1676. évből. Turul 1889: 168—69.; továbbá MKSzle 1895: 138—39. és 1898: 348—49.

⁶ Herepei János: Adatok a RMK I. és II. kötetéhez. 9—10.

pántlikával való összekötés arra céloz, hogy a három rendbeliből egy-egy példányt összeválogatva, tekerccsé kötöztek. Így azután emlékül küldheték el a lakadalmon részt vetteknek vagy pedig a meg nem jelenhetett barátaiknak.

2. Bethlen János temetési kártája (1678)⁷

Bethlen Miklós, Erdély későbbi kancellárja, 1678. február 18-án Ekemezőn keltezett levelében tudatta Teleki Mihály kővári főkapitánnyal, hogy édesapját, Bethlen János történetírót és kancellárt, az udvarhelyi kollégium alapítóját, az enyedi kollégium kurátorát, az Erdélybe menekült sárospataki főiskola letelepítőjét, a marosvásárhelyi templomban fogja eltemettetni. „Zászlót szegény megtiltotta sokszor, hogy ne csináltassunk, Bánfi, Rédei uraméknak is az tetszik, ahhoz képest talám az öltöztetett lovak is haszontalanok. Egy taféta lobogóval, s egy bakacsinos lóval ha leszen csak Charták, czimerek lesznek. Sokára nem is halasztjuk.” Majd hat nap múlva Teremből arról értesítette Telekit, hogy „az szegény ur, testét sok tekintetekre, de kiváltképpen maga szoros parancsolatjára nézve sokáig a föld színén nem tarthatjuk, hanem 6. Martii ha Isten engedi, az marosvásárhelyi templomba maga rendelése szerint eltemetjük”.⁸

Tehát itt is nyomát találjuk a temetésre készülő kártának (eulogiumnak), sőt talán többrendbeli nyomtatványra is gondolhatunk, minthogy Bethlen Miklós többes számban említi az elkészítendő kártát. Sajnálatos körülmény azonban, hogy kinyomtatásukról semmiféle feljegyzés sem maradt, ennek ellenére mégis fontosnak tartom idézett adatunkat. Ez ugyanis azt bizonyítja, hogy a kárta már a XVII. században (talán a későbbi gyászjelentéshez hasonlóan) csaknem elengedhetetlen járuléka volt a főemberek temetési előkészületeinek. Bizonyosság erre az a körülmény, hogy Bethlen János, az előkelő államférfiú és vagyonos főúr temetésénél elhagyhatták a fölöslegesnek tartott cifraságokat: a zászlót, a feketébe öltöztetett lovakat, továbbá a testet is — a kor szokása ellenére — hamarosan eltemették, ellenben egyetlen bakacsinos lovat, egy lobogót, legfőképpen pedig a nyomtatott kártákat és a festett címereket mégsem mellőzhették.

Bod Péter a „Hvngarvs Tymbavles Continvatvs” című gyűjteményében közli Bethlen János latin nyelven írott sírversét, amelyet, szerinte, Pápai Páriz Ferenc szerzett.⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy e verssel együtt legalábbis egyrendbeli kárta életrajzos szövegét s netalán a verses részt is ugyancsak Pápai írta.

Apor Péter „az régi erdélyiek temetésiről” készített visszaemlékezésében érdekes szokást jegyzett fel, amely hihetőleg még a XVIII. század folyamán sem ment ki teljesen az alkalmazásból: „... Az háznál az hol az temetés volt, szin volt elkészítve, ... az ... szin is belől fekete posztóval bé volt vonva egészen, ugy külyel is az ajtaja tájékán imitt-amott azon is feles papiros czimer volt felragatva. ... Voltanak a megholtnak dicséretiről való kinyomtatott versek is chartákon felfüggesztve...” Hasonlókép-

⁷ Megjelent: EM 1947: 124—25.

⁸ Teleki Mihály levelezése. (Közze teszi: Gergely Sámuel) VIII. 80. és 86.

⁹ Bod Péter: Hvngarvs Tymbavles Continvatvs. 1764. 51.

pen „ha a temetőben templom nem volt, ott is szintén úgy mint az háznál, hasonló apparátussal szint csináltanak, és abban volt az isteni szolgálat; ha pedig a temető templomban volt, ott, kivált az catholicusoknál, nagy cifra castrum doloris volt, azon sok gyertya, symbolumok, czimerek, versekkel írott charták, s abban tették az testet”.¹⁰

Mindez természetesen leginkább a főrendű urak temetési készülétein volt, de ugyanez a minta a náluknál alacsonyabb rendűeknél is.

3. Komjászegi Andrásné temetési kártája (1684)¹¹

Szaniszló Zsigmond tordai lakos, alispán, majd szolgabíró naplójában a többek között azt a megemlékezését jegyezte fel, hogy 1684. január havának 22. napján Komjászegről „mentem haza (Tordára). Holt meg Komjászegi Andrásné asszonyom (Komjászegen). 23. . . . Mentem Komjászegre. Kültem leveleket Kolosvárra az bucsuztató s charták felől. Kültem az ócsémnek denar 24. 24. Jött ki Szentkirályi¹² Kolosvárról, bucsuztatót, chartákat is hozott. 25. Temettük el az szegény asszonyomat, Istennek hála, elég tisztességesen.”¹³

A most említett Komjászeginé a naplóíró Szaniszló anyósa, s mint-hogy unitárius vallású volt, az emlékére készített kárta és búcsuztató szövegét is a kolozsvári unitárius kollégium diáksága s közöttük is netalán a költő Felvinczi György szerezhette. Nyomatását Veresegyházi Szentyel Mihálynak kellett végeznie, minthogy ekkor Kolozsvárt nem volt más tipográfia. Feltűnő jelenségnek látszik, hogy a kárták szövegét egy, avagy másfél nap alatt meg is írták, meg ki is nyomtatták. Ez a fölöttébb rövid idő azt bizonyítja, hogy e nyomtatványok nagyon kis, talán csak egy ívnyi terjedelműek voltak, vagy pedig — ami mégiscsak valószínűbbnek látszik — Komjászeginé hosszabb ideje halódván, a temetési előkészületeket már jó előre megtették, s ilyenképpen a kárták szövegét is megírták és kiszedték, s csak a halálozás és a temetés napjának kitöltéséig kellett az egész szedést félretenniök, míg nem azután 23-án a nyomtatás is megtörténhetett.

4. I. Apafi Mihályné Bornemisza Anna temetési kártája (1688)

Az öregbik Apafi fejedelem naplójában feljegyezte, hogy: „1688. aug. 3. az én szerelmes feleségemet, a ki minden keserves és bajos dolgaimnak társa volt, elfelejthetetlen szomorúságomra szólítá ki Isten estve tíz óra felé Ebesfalván.” Ugyane hónap: „8. Ugyanott tétetett koporsóban.” Majd pedig: „September. Temettetett el az én szerelmes feleségem az almakereki templomban.”¹⁴ A gróf Bethlen család keresdi levéltárában megmaradt a

¹⁰ Apor Metamorphosis Transylvaniae. 1927. 26/B.—28/A. lev.

¹¹ Herepei János: Könyvészeti tanulmányok. Kolozsvár, 1942. 63.

¹² Valószínűleg az 1667. november 30-án nemeslevelet nyert komjászegi Szentkirályi Ferenc Sámuel nevű idősebb fia.

¹³ Szaniszló Zsigmond napló. Közli: Torma Károly. TT 1889: 250.

¹⁴ I. és II. Apafi Mihály fejedelem naplója. Közli: Tóth Ernő... EM 1900: 279. Idézi Szádeczky Lajos is: Az Apafiak sírboltja és hamvai. 11.

fejedelemszöny temetésének tervezete. Ennek 10. pontja szerint „kivá-
tatik legalább száz atlatz czimer, másfél száz tafota, háromszáz regál,
háromszáz charta”.¹⁵ Tehát összesen 550 címer és 300 kárta megrendelését
tervezték, sőt egészen bizonyos, hogy e mennyiséget, mint az egykori
temetkezési szokások nélkülözhetetlen kellékeit,¹⁶ valóban el is készít-
tették.

E kárták nyomtató műhelye csakis a kolozsvári református kollégium
nyomdája. E mellett bizonyít egyfelől az a körülmény, hogy az itteni
nyomdavezető az államkincstártól fizetett udvari nyomdász volt, másfelől
pedig, hogy egész Erdélyben ekkor más magyar nyomda nem működött.

A fenti idézetnek becses adata a megrendelendő példányok száma: 300.
E mennyiséget összevetve az 1690-ben elhunyt Bedő Pál és az 1694-ben
elhunyt Sárpataki Mihály egyenként 150—150 darabszámával,¹⁷ megállá-
pítható, hogy az utóbbiak éppen feleannyi mennyiségnek felelnek meg,
mint amennyi a fejedelemszöny temetésére előirányzott kárták száma.

A temetés tervezetének 15. pontja a következő helyzetre figyelmeztet:
„Az színt fekete posztóval be kell egészen vonni, mind itt, mind pedig az
hol a' testet eltemetik: itt az hol a' test áll, szinig, a' szintül fogva a' fekete
szekerig; hasonlóképpen az hol eltemetik, az fekete szekertül fogva az
castrum dolorisig fekete posztóval kell bevonni.”¹⁸ Tehát mind Ebesfalván,
mind pedig Almakerekén egyenlő temetési felkészültségnek kellett lennie.
Így azután könnyen megmagyarázható: a fejedelemszöny temetéséhez
miért volt szükség még egyszer annyi kártára, mint azoknál a szertartá-
soknál, melyeknél a testet nem szállították el máshelyűtt készített sírba.

E kárták rendeltetése volt a nagyközönséget a halottjé nevével, és élete
folyásával megismertetni, a magasztaló és búcsúzó versekkel pedig fel-
keltetni a kívülállók részvétét. Mindezt azután csakis úgy érhették el, ha
e kártákat a temetési készülék körletén belül könnyen megközelíthető
helyekre többfelé is kifüggesztették. Ezt az állítást leginkább támogatja
egylevelesen, illetőleg egylaposan való előállítás.

A kolozsvári unitárius kollégium szeniorainak jegyzőkönyvében 1664.
december 21-én feljegyezve találjuk: „A felséges és nagyságos fejedelem
Apaffi Mihály kisebb fia, Apaffi György csecsemő meghalván, nagy ünne-
péllyel, a nemesek és polgárok nagy számától kísérvé, behozatik, mindenütt
czímerek lévén aggatva és a Cálvinisták templomába temetik.”¹⁹ Nagyon
valószínű, hogy azokon az utcákon végig, ahol a temetési menet elhaladt,
nemcsak festett címerek, hanem mindenütt kárták is voltak kiaggatva.

A fejedelemszöny kártája bizonyosan a több szövegű és ezért a
nagyobb méretű kárta-fajtákhoz tartozott. Összehasonlításul testvérnéjé-
nek, Bornemisza Zsuzsánna Szentpáli Jánosnének elhantolására 1673-ban
Kolozsvárt nyomtatott eulogiumot idézem. Ez az egyleveles nyomtatvány
ugyanis a latin nyelvű életrajz után négy hasábra beosztva; különböző

¹⁵ Szádeczky 27.

¹⁶ Herepei János: XVII. szdbeli adatok egyleveles nyomtatványainkhoz. EM
1947: 124.

¹⁷ Lásd: Sárpataki Mihály temetési kártája c. fejezetecskét!

¹⁸ Szádeczky. 27.

¹⁹ Benczédy Gergely: Unitárius halottak és temetések. Keresztény Magvető.
1886: 223.

szerzőktől eredő 38 verset tartalmaz. Ehhez mérve tehát, Apafiné kártája is bizonyosan 6 ívből összeragasztott, $58,9 \times 105,7$ cm méretű nyomtatott levél volt.

A fejedelemasszony temetési kártájából ma egyetlen példány sem ismeretes.

5. Szentiványi Márkos Dániel temetési kártája (1689)

A kolozsvári unitárius iskola seniorának feljegyzése szerint, 1689. május 12-én „tiszt. Sztiványi Dániel ur, a kolozsvári unitárius ekklezsia első papja és az erdélyi unitárius ekklesiák jeles püspöke, erényekben és tudományokban gazdag férfit, egy heti súlyos betegség után 11 óra körül meghal. 1689. május 14-én a nagyobb tisztesség okáért halotti verseket nyomattunk, 15-én eltemettetett az egyház nagy bánatától és gyászától kísérve”²⁰

E kiválóan képzett férfiúról tudjuk, hogy 1660. augusztus 28-án mint „Daniel Marcus Szentivany Transylvano-Siculus (Annorum) 23.” iratkozott be Leyda város akadémiájára.²¹ Tehát — amint hangsúlyozottan diktálta be adatait — erdélyi székely volt, s 1637-ben születhetett bizonyosan a háromszéki Sepsiszentiványon. Hollandiából azután Angliába hajózott át; itt pedig 1667-ig tartózkodva és magát továbbképezve, tanítással kereste kenyerét.²² A kolozsvári református kollégium nagykönyvtára egy olyan könyvét őrizte meg, amelyben az alábbi érdemes bejegyzést találtam: „Danielis Márkos Transylvano-Hungari. Const(at) solid. 4. Londini 1666/7. 28. Febr.”²³ Meg kell még jegyezni, hogy a senior feljegyzéséből még az is figyelemre méltó, hogy a feltétlenül kárta alakban készült halotti versek megírásával, illetőleg megjelentetésével nem nagyon siettek, minthogy csak a temetés előtti napra van feljegyezve a kinyomtatásuk. Ezért kiszegésük, meg szétosztásuk csak a temetés napján történhetett.

6. Bedő Pál temetési kártája (1690)

A kolozsvári unitárius iskola seniorának ratiójában feljegyezte, hogy Bedő Pál püspök 1690. november 5-én esteli 6 és 7 óra között meghalt.²⁴ Ettől az időponttól eltérést őrzött meg az egyháziak számadáskönyve, amelyben egy másik, eddigelé hasonlóképpen ismeretlen nyomdai termékre vonatkozó feljegyzések találhatók. Ezek szerint: 1690. november 7-én „Holt megh T. Bedeo Pal Püspök Ur[am], az mit Vasarlóttünk ő klme Teme-tesere . . .

Item Nyomtattattunk Veres Egyhazi Urammal másfel Szaz Chartat, arkussatol fizettünk flo. 3. Az Charta penig har[om] Arkusbol allo, fizet-ünk mind edgyütt flo. 9.//00.

²⁰ I. h. 1887: 118.

²¹ Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde. N. F. XVI. 214.

²² Trócsányi Berta: Magyar ref. teológusok Angliában. Debrecen 1944.

²³ Ma az Akadémia kolozsvári könyvtárában, azelőtt a ref. koll. gyűjteményében: C. 116. sz. könyvtári jelzéssel.

²⁴ Ker. Magvető, 1887: 119.

Ittem az őszve raggatasatul fizettunk flo. 1./32.

Itte[m] adot 14 kontz nyomtato pappyrossat Veresegyhazi Ur[am] kontzat//12. fizettünk — flo. 1./68.

Ittem Vöttünk Olosz Andras Uramtol negy kontz iro pappyrossat kontzat//36. fizettünk flo. 1./44.”²⁵ Lehetséges, hogy ez az utóbbi vásárlás már nem vonatkozik erre a nyomtatványra, vagyis finomabb papirosra nyomott kártát aligha készítették.

Különösen érdekesek az itt nyert adatok. Megtudjuk belőlük, hogy ez az egyleveles nyomtatvány három ívből ragasztott össze, s ilyenképpen mérete kb. 42 × 90 cm-nek felelhetett meg. Az előállított példányszám 150 darab volt, a szedés-nyomást százötven ívenként 3 forintban, az össze-
ragasztást pedig 44 pénzben számították.

A kárta szövege bizonyosan latin nyelven íratott; nyomását Veresegyházi István, a református kollégium nyomdavezetője készítette.

E nyomtatvány bölöni Bedő Pál unitárius kollégiumi tanár, majd püspök, gróf Kálnoki Farkas sógora emlékére készült. Korai halála 1690. november 5-én, nagy pompával rendezett temetése pedig ugyane hónap 12-én történt. A gyászszertartáson részt vett maga II. Apafi Mihály választott fejedelem, továbbá Naláczai István tanácsúr, Székely László Kolozs megyei főispán meg Bethlen Miklós erdélyi kancellár is.²⁶

Felvinczi Györgynek „A jeles Procuratorianak illendő dicséreti” című s Kolozsvárt 1697-ben megjelent művéhez Ajtai István üdvözlő verset írt. Ebben felsorolja Felvinczinek eddig írott munkáit; a többi után a 13. versszak arról számol be, hogy

„Más több munkái is vannak kinyomtatván,
Mellyeket irt néha Fő-rendek halálán,
Sok helyen falakon olvashatod Chártán,
Ott is tanulhattál szép dolgokat nyilván.”

E verset bemutató Stoll Béla szerint Felvinczinek „Chártákon” kinyomtatott halotti versei közül egy sem maradt reánk.²⁷

E versszak két, valóban lényeges körülményt ad tudunkra: az egyik az, hogy Felvinczinek voltak mára már elkallódott szerzeményei is, a másik pedig az, hogy tulajdonképpen mégis csak nagyon kevés temetési kártát ismerünk. Különösen érdekes, hogy egyetlen unitárius vonatkozású régi kártanyomtatvány sem került elő, pedig e versszakból is meggyőződhetünk, hogy Felvinczi egymagában is nem egy eulogium számára írt verses rendeket. Minthogy ő unitárius vallású volt, ezért bizonyos, hogy főképpen felekezetéhez tartozott halottak temetésére szerzette sorait. Tehát nagyon hihető, hogy Szentiványi és Bedő püspökök, valamint mások kártáján is ott találnók Felvinczi nevét, már tudniillik ha e nyomtatványok netalán meg nem semmisült példánya előkerülne.

²⁵ A kolozsvári unitárius egyházközs. levéltárában őrzött számadáskönyv: használatát Kelemen Lajos főigazgatónak köszönhetem.

²⁶ Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. II., 529.

²⁷ Stoll Béla: Felvinczi György versei. ItK 1954.: 334—37.

7. Hévízi Mihály temetési kártája (1691)

A kolozsvári unitárius kollégium diákfőnöke feljegyezte, hogy 1691. szeptember 11-én „Clariss. tudós Hévízi Mihály úr, félévig iskolánk szorgalmatos professzora az egyház nagy kárára meghal. Eltemettük 14-én... tiszteletére az özvegy költségén temetési versek nyomattak.”²⁸

8. Brozer Péter temetési kártája (1695)

Ugyancsak az unitárius schola seniorától tudjuk meg, hogy „Nzts Brozer Péter úr, nekünk nagy jóltevőnk és bölcs senator, 1695. augusztus 25-én meghalván, ma eltemettetett s adtak 1 frt 11 drt. Temetési verseket is irtunk, melyek ki is nyomattak s melyekért az özvegy adott 3 frt 15 drt.”²⁹ Úgy látszik, hogy augusztus 25-e csak a temetés napja volt, mivel ugyanezzel az időponttal könyvelték el a temetést végző szabócéh számvevői az elhantolásért járó 2 frtot.³⁰

Brozerről tudjuk, hogy törzsökös kolozsvári családból származott. Talán leszármazottja annak a „Joannes Brozerus Idensis”-nek, aki 1599-től ugyanitt szász unitárius lektor, 1603-tól pedig pap 1622-ben pestisben történt haláláig. Elődje lehetett az a Brózer István is, aki mint kiváló ötvösmester, mindkét Rákóczi György fejedelemnek bizalmi embere volt.

Mínthogy Brozer Pétert a Kolozsvár városi polgári tisztségeknél rendre majdnem mindenikére megválasztották, e körülmény bizonyítja értelmes, rátermett egyéniségét. Utána egy rövid krónika is maradt, amelynek elejét valószínűleg Auner Gábor centumpater kezdette el, de ő folytatta tovább.³¹

9. és 10. Sárpataki Mihály (1694) és Bátai B. György (1698) temetési kártája

„M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, életének, és különös tselekedetinek” 1698-ban írott „Mentség”-ben védekezve az „Irégyek” ellen, többek között azt a vádat veszi sorra, hogy „talám azt nézik bennem, hogy én egy darabig az Ekklesia házában lakám? Felelet. Tsak azzal is compensalódt az, hogy én T. Sárpataki Uramnak (mert az Ekklesia kérésére reá ígertem magamat, hogy az Ekklesiasticusoknak ingyen nyomtatok chartát) halálára chártát ajándékon nyomtaték, mellyért mindjárt az Ekklesiától 10 forint kellett volna. A' papiros árrában pedig, mellyet az után magam erszenyemből fizettem meg, ma-is adósok.”³²

Ez az idézet tehát azt bizonyítja, hogy tiszteletes Sárpataki uram temetésére is készült ilyen nyomtatvány.

Erről a Sárpataki Nagy Mihályról tudjuk, hogy jobbágyi sorsú Nagy Miklós sárpataki udvarbíró fia s ilyenformán Sárpataki Márton országos

²⁸ Ker. Magvető. 1887: 120.

²⁹ I. h. 1887: 251.

³⁰ Szabócéh számadáskönyve (az ENM levéltárában volt).

³¹ Jakab Elek: Brozer Péter élete és krónikája. Ker. Magvető 1895: 96—104.

³² Tótfalusi K. Miklós ... Mentsége. Kolozsvár, 1902. 41—42.

ítélőmester testvéröccse, valamint gróf Keresztes Márton küküllői főispán és Dési Márton enyedi teológiai professzor nagybátyja volt. Maga 1638—39-ben született. 1665-ben a hollandiai Utrecht, majd Leyda egyetemén teológiát tanult. Hazatérve, előbb Nagybányán, majd 1670-től Kolozsvárt pap, 1693-tól kolozs-kalotai esperes, a kolozsvári egyházközség főkurátora. Halálának időtáját abból az adatból határozhatjuk meg, hogy a kolozsvári református konzisztórium 1694. június 8-án tartott gyűlésében azt a határozatot hozta: „Mínthogy b. e. Tiszt. Sárpataki Mihály urunkat, ekklánknak hűséges pásztorát és az ecclesiasticusi renden fő curátorát Isten ez világból kiszolitotta, hogy az ekkla ládájának kolcsai gondviseletlenül ne legyenek, tetszett a Tiszt. consistoriumnak Tiszt. Bártai György uram kezében adni az ekkla ládájának kolcsait, miglen Isten praedicatorrt adván, állandó dispositio lehet.”³³ Tekintettel arra a körülményre, hogy e határozathozatal idejét megelőzőleg legközelebb május 2-án tartottak gyűlést, amikor is még semmi szó sem esett Sárpataki elhunytáról,³⁴ ebből bizonyos, hogy ennek e két időpont között kellett bekövetkeznie, sőt nagyon hihető, hogy halála június 8-át éppen csak néhány nappal megelőzőleg történt, mint-hogy október 3-án ugyancsak gyűléshatározat állapította meg, hogy „boldogult Tiszt. Sárpataki N. Mihály” ebből az évből fél esztendő t leszolgált.³⁵ Ennélfogva a Tótfalusitól megjelölt kártának 1694. június 1-e táján kellett készülnie. Ez ma egyetlen példányban sem ismeretes.

Tótfalusitól azt is megtudjuk, hogy e nyomtatvány előállítási ára valóban 10 forint lett volna; ehhez járult azután még a papiros beszerzési költsége is. Ebből az adatból a nyomtatott példányszámra és az egyes példányok terjedelmére a következőképpen következtethetünk.

Egy három és fél évvel korábbi feljegyzésből arról értesülünk, hogy az 1690. november 7-én Kolozsvárt elhunyt Bedő Pál unitárius püspök temetésére egyházközsége a református kollégium nyomdavezetőjénél 150 kártát rendelt. Mínthogy e kárta egyenként 3 árkusból állott s a szedés és nyomás ára ívenként 3 forint lévén, az egész mennyiség előállítása összesen 9 forintba került. Ehhez járult az ívek összeragasztásának díjában 1 forint 32 pénz.³⁶ Tehát Bedő kártája — a külön vásárolt papiros árán kívül — 10 forint 32 pénzbe került. Tekintetbe véve Tótfalusinak következő árszabását: „Az aranyos Psalteriumot, mellyet én 10 susztákra (= 1 frt. 20 den.) limitáltam, a' belső embereknek pedig 8 susztákon (= 96 den) kezdettem volt adni, mind el adhattam volna igaz árrán egy-egy talléron (= 1 frt. 80 den.). Az aranyos Uj Testamentumot limitáltam két forintra; holott más az előtt egy aranyon (= 5 frt. 04 den.) adta. A' Bibliát limitáltam és adtam mint-egy öt forinton; holott az előtt 10 v. 12 forinton, vagy fellyebb-is eladták,”³⁷ miként a váradi biblia egy példányát N: Ajtai György 1668-ban valóban 10 forintért vásárolta.³⁸ Tehát egészen bizonyos, hogy Tótfalusi az alkalmi nyomtatványok árát sem emelte, sőt netalán még csökkentette is.

³³ „Series rerum” c. konzisztoriális jzkv. 23. és Török István: Adatok a kolozsvári ev. ref. egyházközs. XVII. szdi történetéhez. TT 1896: 421.

³⁴ Series rerum. 21.

³⁵ I. h. 25.

³⁶ Herepei J.: Adatok. 11.

³⁷ Tótfalusi. 5.

³⁸ Az olasztelki ref. egyházközs. tulajdonában levő váradi bibliába írt bejegyzés szerint.

Ilyeténképpen megállapítható, hogy Sárpataki kártája néhány fillérnyi eltéréssel árban egyezvén a Bedő kártájával, ezért ennek is megrendelt példányszáma 150 darab, egy-egy nyomtatvány pedig 3—3 ívből lévén összeragasztva, ennél fogva mérete kb. 42×90 cm lehetett. Tehát a közepes méretű kárták közé tartozott.

Visszatérve Tótfalusinak arra a kijelentésére, hogy „az Ecclesia kérésére reá ígertem magamat, hogy Ecclesiasticusok (ha kik meghalnak) számukra ajándékon nyomtatok chártát”,³⁹ megállapítható, hogy kolozsvári nyomdászága idejében az itteni református egyházi férfiak közül Sárpatakin kívül még csak ifjabb Bártai B. György lelkipásztor halálózása következett be. Ez azután 1698. szeptember 11-én történt. Az ő kártája azonban már nem ismeretlen: egyetlen megmaradt példánya Kolozsvárt a farkasutcai templom papiszékének egyik ülése fölé van felerősítve.⁴⁰

11. Stentzel Ferenc temetési kártája (1699)

Az unitárius kollégium seniorának elszámolása szerint 1699. március 29-én „Stentzel Ferencz temettetik; éneklésért adtak 2 frt 4 drt. Verseket is irtunk, melyeket ki is nyomattunk s ebbeli munkánkért adtak 8 frtot”.⁴¹ Ugyanezzel a nappal jegyezték fel a temetést végző szabócéh számadáskönyvébe, megjelölvén, hogy 2 frt volt a holttestnek temetőbe való kikísérésének és elhantolásának díja.⁴²

Az elhunyt férfiú az unitárius vallását megtartott, kolozsvári törzsökös polgári családból származott, mígnem a családnak ugyanebben az idő tájban élt s az 1710. évi pestisben 4 leányával együtt elpusztult, hasonlóképpen Ferenc nevű tagja a reformátussá lett Stenczelek leszármazottja.⁴³

12. Körösi István temetési kártája (1712)

A kolozsvári református kollégium 1874—5. iskolai évről összeállított értesítőjében, hihetőleg a szerkesztés munkáját végző Szabó Sámuel tanvezető tanár bő kivonatokat kíséretében ismertette az iskola mindenkori alapítványainak történetét.⁴⁴ Tekintettel arra a körülményre, hogy 1930-as évekbeli kollégiumi levéltárosságom ideje alatt minden fáradozásom ellenére sem sikerült egyetlenegy itt felsorolt okiratot sem megtalálnom, ezért az alábbi pont adatait másodkézből kényszerülök idézni.

„En Körösi István mostan (1712-ben) Zilahi Schola-mester, az elmúlt hétfőn estvéli cultust végben vivén az templomban, az Isten nyilát testemben lövé, az melynek mérge miatt életemnek közel végét lenni bizonyosan

³⁹ Tótfalusi előbb már idézett kijelentésének néhány szóváltoztatással saját magától történt megismétlése.

⁴⁰ ItK 1895: 82. és 1901: 277., továbbá MKSzle 1898: 277.

⁴¹ Ker. Magvető. 1887: 252.

⁴² A szabócéh számadáskönyve.

⁴³ Eltemették a házsongárdi temetőben. Sírköve I. oszt. C. tábla. 152. sz. sír. fejénél.

⁴⁴ A kolozsvári ev. ref. főtanoda régibb és legújabb története, egyszersmind Értesítő az 1874/5. tanodai évről. Szerk. Szabó Sámuel. 91—145.

érzem: de az lelkem csendes, mert Istennel megbékéllett. Melyhez képest azon Istentől nekem adatott bonumokból teszek az én nyelvemmel libera testamentaria dispositiot.” E végrendelet 36 pontja közül minket elsősorban is a 18—20-ik érdekel, úgymint: „Tiszt. Némethi Sámuel (professzor) uramnak az Charta titulusáért 1 negyvenest (vagyis egy 40 vedres hordó bort hagyományoz). Az K(olozvári) Collegiumban levő ifjaknak is az versírásért 1 hordó bort (40 urnarum). Telegdi Papp Sámuel (nyomdavezető) uramnak az nyomtatásért 30 veder bort.”⁴⁵

E pontoknak könnyebben való megértéséhez szükséges tudnunk az előzményeket is. Egyházigazgatásilag ugyanis Zilah ebben az időben bár más egyházi kerülethez, mégpedig a tiszántúlihoz tartozott, iskolájának mestereit azonban leggyakrabban mégiscsak a kolozsvári kollégium jelesebb diákjai közül választotta magának. Tehát Kőrösi István is itt végezte tanulmányait. 1702 táján írta alá az iskolai törvényeket, és a szokásos vizsga letétele után lépett a tógás diákok sorába.⁴⁶ Mint ilyen az 1709. év szeptember 28-án elhunyt Szathmár-Némethi Mihály kollégiumi professzor temetési kártájára latin nyelvű emlékverset szerzett.⁴⁷ A kollégiumból 1710- vagy 1711-ben búcsúzáni ki, vitetett a zilahi iskolamesterségre. Tekintettel arra a körülményre, hogy a két zilahi pap közül Debreczeni Főris István 1712. május 26-án meghalt, Bodoki István nevű hivatali utóda még ugyanebben az esztendőben Sárosmagyarberkeszre vitetett lelkipásztorul, ennek utóda pedig: Zoványi P. György, a későbbi püspök, bárha még az év vége előtt elfoglalta hivatalát,⁴⁸ de a sok változás miatt Békési János második papra nagy terű háramolván, úgy látszik, hogy a papi szolgálatot megosztotta a derék iskolamesterrel. Így történhetett tehát, hogy azon a bizonyos hétfői napon, amikor a villám becsapott a templomba, Kőrösi István végezte az esteli istentiszteletet.

A most idézett végrendeletnek különben nemcsak azért van különösebb értéke, mivel egy bizonyosan elkészült ismeretlen szövegű kárta emléket mentette meg,⁴⁹ hanem azt a körülményt is megőrizte, hogy a kollégiumtól szerkesztett nyomtatvány „titulusát”, vagyis az életrajzot magában foglaló kötetlen szöveget — hihetőleg rendes szokás szerint — az egyik professzor, a jelen esetben az irodalomtörténetileg is nevezetes Szathmár-Némethi Sámuel írta, a verseket pedig maga az ifjúság szerezte. Valószínű, hogy a kárták szövegének megírása mind a professzoroknak, mind pedig a diákoknak alkalmi jövedelmüket képezte.

A tiszteletdíjak, valamint a tipográfusnak térített nyomdai előállítási költség nagyságából a nyomtatvány példányszámára és terjedelmére egyelőre nem lehetséges következtetni, minthogy a bornak ekkori piaci árára vonatkozólag nem áll adat a rendelkezésemre.

⁴⁵ I. h. 106—07. (Megjegyzendő, hogy a latin „urna” szó a magyar „veder” űrmértéket jelenti.)

⁴⁶ „Nomina studiosorum collegii Claudiaci.” 19. (A kollégium levéltárában volt, ma az Akadémia kolozsvári levéltárában.)

⁴⁷ Szathmár-Némethi Mihály temetési kártája a Farkas utcai templomban.

⁴⁸ Magyarosi János: A zilahi ref. egyházközség története. Névkönyv. 1881: 61—62.

⁴⁹ Kőrösinek 1712-ben csakugyan meg kellett halnia, mert életben maradása esetében e végrendelet nem került volna a levéltárba.

13. Szathmári-Némethi Sámuel temetési kártája (1718)

Szathmár-Némethi Sámuel kolozsvári református kollégiumi professzor 1717. november 19-én keltezett végrendeletének 23-ik pontja arról hagykodik, hogy Chartát in folio csináljanak könyv formára, hanem patenter egyet nyomtassanak abban a székben, a holott ülni szoktam. Hagyok arra 40 vagy 50 m. frtot a mennyi elég lesz; a ki procurálja annak is megfizesenek”,⁵⁰

Végrendeletének megírása után egy hónapra, vagyis 1717. december 17-én 59 esztendő s korában utód hátrahagyása nélkül csakugyan el is hunyt. Temetési ünnepe a következő év január 20-án ment végbe,⁵¹ tehát a kártának az 1718. esztendő első napjaiban kellett elkészülnie.

A végrendelező szavaiból következtetve, érdekes jelenségképpen álapítható meg, hogy a „kárta”-fogalomban ekkorra már jelentésbővülés ment végbe. Ugyanis már nemcsak az alakra, méretre, hanem a tartalomra is kiterjedt ez az elnevezés. Eredeti jelenség az is, hogy egylevelesen készí-tendő eulógiumot Szathmár-Némethi csak egyetlen példányban kívánta kinyomatni. E kívánságán kívül azt a helyzetet is külön kell hangsúlyoz-nunk, hogy ezt a ritkaságszámba veendő nyomtatványt a fölé a templomi szék fölé óhajtotta helyezetteti, aholott ülni szokott. E rendelkezése pedig bizonyosan egy megállandósult szokásra céloz, amely azután kétségtelen tanúbizonyosságul jelenik meg a kolozsvári Farkas utcai templom papi széké-nek hátára felerősített 1673—1718. évekből eredő többi temetési kártában.

Szathmár-Némethinek egylevelesen nyomtatott kártája — mint kivé-telesen nagy ritkaság — szerencsére, még a mai napig is megvan azon a helyen, ahol a végrendelező elhelyeztetni kívánta.

E kárta előállításí költségeire vonatkozólag feltételezhetjük, hogy ami-ként Tótfalusi Kis Miklós idejében az egyházi szolgák temetési emléklap-ját — a papiros árától mint készpénzkiadástól eltekintve — a tipográfus ingyen állította elő, ez a szokás azonképpen megmaradhatott a közvetlen utána következők idejében is. Ilyeténképpen a hagyományozott 40 vagy 50 magyar forintnyi összeg a papiros árának, a könyvkötészeti munkának, a titlust szerkesztő professzornak s a versíró diákok tiszteletdíjának fedezé-tül szolgált.

Az elhunyt professzor kártájának nagyon is korlátozott száma arra vall, hogy eulogiuma valóban csak az ő emlékének megőrzése céljából készült. Ugyanilyen célzatúnak találjuk a zempléni Liskán 1646 december végén meghalt Miskolczi Csulyak István liskai első pap és zempléni esperes te-metési kártáját is, ő ugyanis Szerencsi Nagy István nagygyőri református prédikátor feljegyzése szerint — „a maga életének Summáját születésétől fogva leírta Deák versekben, mellyeket a’ Fia Gáspár, az halálát is belé tevén, kinyomtatott, két Eceplárban Váradon, Illy Titulussal: Diegesis Historica de vita et obitu Reverendissimi et Cl. Patris Stephani Chuliak Miscolcini. propria opera conscripta. Ez tsak egy hosszú Epitaphium”.⁵² Nagyon valószínű, hogy ez a kárta is templomban való felerősítés és emlék-őrzés céljából készült.

⁵⁰ 1874/5. évi Értesítő. 110.

⁵¹ Török István: A kolozsvári ev. ref. coll. története. I. 88—96.

⁵² Harsányi István: Miskolczi Csulyak István élete és munkái. Debrecen, 1926. 17.

14. és 15. Br. Wesselényi István és felesége, gr. Bánffi Kata temetési kártái (1734)

Gróf Bánffi György Erdély első kormányzójának veje, hadadi báró Wesselényi István országgyűlési elnök s két ízben is kormányzóhelyettes, 60 esztendő korában 1734. április 27-én hunyt el Kolozsvárt. Néhány hónap múltával özvegye, gróf Bánffi Kata is követte. Közös temetésük augusztus 22-én Zsibón történt.

A gyömrői gróf Teleki-levéltárban megmaradt egykori feljegyzések alapján Ferenczi Miklós a temetés lefolyásáról a többek között arról számol be, hogy Wesselényi s a vele együtt eltemetett felesége felett összesen hét pap tartott halotti beszédet, „azon kívül a marosvásárhelyi és kolozsvári református kollégiumok készítettek ez alkalomra búcsúztató verseket, melyek mindannyian nyomtatásban is megjelentek s a jelenvoltaknak szétosztattak”.⁵³ Itt azonban mindjárt meg is jegyzendő, hogy a jelenvoltak között való szétosztás ténye csakis a „búcsúztató versek”-re vonatkozhatik, mint-hogy a kötetlen szövegű prédikációk és orációk ... nemcsak az elmondáskor, hanem a nyomdába adás előtt is még változtatásokon mentek keresztül, miként erről Tótfalusi Kis Miklós „Mentsége”-ből is tudomást szerezhetünk,⁵⁴ ellenben a búcsúztató s az emlékversek — már csak tartalmuk és formájuk miatt is — változatlanok maradtak, s ezért volt szokásban az utóbbiakat már a temetés alkalmára kinyomtatni.

A megemlékezés a marosvásárhelyi és a kolozsvári református kollégiumoktól készített versekről szól. Tehát itt két külön nyomtatványról szerzünk tudomást, sajnálatos körülmény azonban, hogy azokat az eredeti feljegyzéseket, amelyeknek alapján az előbb említett leírás készült, a szerző szó szerint nem idézi. Ezért megtörténhetik, hogy szétosztásra több leveles formátumra tördelt szöveg került, de hogy egyleveles kárta is készült, bizonyítja az a körülmény, hogy a kolozsvári református kollégium könyvtárában megtaláltam Wesselényiné egylevelesen nyomtatott eulogiumának két példányát is.⁵⁵ E nyomtatványt hasonlóképpen e kollégium nyomdája állította elő. Wesselényi kártája azonban ma még ismeretlen.

Egykori kinyomtatását mégiscsak kétségtelenné teszi Verestói Cséri György kolozsvári református kollégiumi professzornak és püspöknek „Magyar versek” című könyvében foglalt egyik 40 soros versének címe. Eszerint: „Néhai lib. baro Vesselenyi István praesidens ur ő excellentziája, M. Vásárhelyen irt Halotti Chártájának Toldalékja.” Ehhez fűzött megjegyzés szerint: „Nem töltvén-bé t. i. a' Vásárhelyről küldött Versek a' Chártát egészen, N. Tiszt. Verestói Uram töldotta-ki ezen Versekkel.”⁵⁶ E megjegyzés tehát érdemes felvilágosítást nyújt arra az esetre, miképpen járt el a nyomda, ha a szerzők a nyomtatás helyétől távol fekvő városban laktak. E sorok egyúttal határozott bizonyítékok amellet, hogy nemcsak a Wesselényiné, hanem az ura eulogiumát is a kolozsvári nyomda állította elő.

⁵³ Ferenczi Miklós: Egy erdélyi főúri temetés a XVIII. szdban. Az Erd. Múz. Egyesület ötödik vándorgyűlésének Emlékkönyve. 31.

⁵⁴ Tótfalusi Mentsége. 50.

⁵⁵ Egyleveles kárták a Farkas utcai templomban és kollégiumban. (A kötetben.)

⁵⁶ Verestói György: Magyar versek. 27.

16. Idősebb Fáji János és felesége, Halom Mária halotti kártácskája (1749)

A most bemutatandó példában a temetési kártáknak egy új válfaja jelentkezik.

Ifjabb Fáji János alvinci református pap naplójában jegyezte fel, hogy „Anno 1736. 18. Április. Tiszteletes édesatyám ur(am,) tiszteletes Fáji János uram, miriszlói prédikátorságában, életének 73-dik, prédikátorságának 46-dik esztendejében életével megelégedvén, ugyanott Miriszlón igen szép csendes halállal kimulván e világból. 22. Aprilis temettetett el igen szép, tisztességes temetetéssel, két prédikációval és egy orációval”. Tizenhárom esztendővel ezután 1749. „20. Augusti. Néhai tiszteletes Fáji János édesatyámnak özvegye tiszteletes nemzetes Halom Mária édesanyám aszszony életének 73-dik esztendejében életével megelégedvén, hajnalban szép csendesen e világból kimulván N. Egyeden, . . . 23 Augusti . . . Miriszlóra kísérek és ott néhai édes férjének, tiszteletes Fáji János édesatyánknak sirjába helyeztetők . . . Gondolkodtunk arról, hogy oly hirtelen jó emlékezetek néhai édes szüleinknek ne temetődnek el, azért azután hugom aszszony csináltatván (Magyar) Égenben tisztességes koporsókövet, arra én általam formáltatott emlékeztető verseket metszvé, Miriszlóra elvitettetette és elhelyeztette.⁵⁷ De, hogy azon versek ne csak kövön lennének, hanem egyebütt is olvastathatnának, én azokat illendő praeambulummal kiszélesítvén, Kolosvárt kinyomatattam halotti chártácska formában és sokfelé elosztogattam, magamnak s házam népének is hagyván egynehány exemplárokat, ugy az atyafiaknak is.”⁵⁸

E kártácska tehát nem a temetés alkalmára s nem is híradás céljából készült, hanem kimondottan emlékjellege lévén, nem is tartalmazhatott mást, mint az 1736-ban elhunyt idősebb Fáji János és felesége életrajzát, valamint a sír fölé helyezett ormós kőkoporsó verses feliratait. Tekintettel arra a körülményre, hogy e kártácskával klasszikus tanultságú férfiú emléke örökített meg, a „praeambulum”, valamint a kőkoporsó déli lapjának verssorai latin, az északi lap versezete pedig, amely az édesanyáról emlékezett meg, bizonyosan magyar nyelven íródott.

A kolozsvári református kollégium könyvnyomtató műhelyéből kikerült kártácska méretben valószínűleg nem haladta túl az egy ívet.

17. Mónai József temetési kártája (1766)

Gyöngyösi János újtordai papnak, a hírhedt költőnek nyomtatásban megjelent verseskötetében találtam egy 80 soros vers címiratául: „Jésusnak A' Menybe Magához Közelebb Vitt Tanitványja, Néhai Nagy Reménységű Ifju, Nemzetes Mónai Jó'sef Uram, A' Kolo'svári Reformátum Collegium-nak Contrascribája, és Bibliothecarius. Kinek-is M DCCLXVI-dik Esztendőben, Aprilisnek 13-dik Napján lett Eltemettetésének alkalmatosságára készítettett Deák és Magyar Verseim függő Kártának formájában ki-nyomtatattván, a' Magyar Versek e'következendők voltak.”⁵⁹

⁵⁷ Névkönyv. 1868. 11. (Szerinte felirata ma is olvasható.)

⁵⁸ Ferenczi Sándor: Fáji János naplójának családtörténeti adatai. 24, 29—30.

⁵⁹ Gyöngyösi Jánosnak Magyar Versei. Első darab. Pest, 1802. 36.

A kolozsvári református kollégium diákjainak névsorában nevére az iskolai törvényeket az 1757. esztendőben aláírt ifjak között találunk: „Ads(essor), Contr(a) Joseph(us) Monai ut discipulus J. Ch(ris)ti intimam magistri sui communionem adeptus est Ao 1766. 28. Apr(ilis).”⁶⁰

Adat bizonyítja, hogy már 1761-ben könyvtáros,⁶¹ azután az adssessori diáktisztségre választották meg, majd az 1765—66. években kontraskriba.⁶²

E korán elhunyt ifjú egészen bizonyosan annak az azonos nevű apának volt a fia, aki kolozsvári polgár, ötvösmester, s 1758. július 23-tól 1775. szeptember 10-én bekövetkezett haláláig a Farkas utcai templom egyházfiúi tisztét töltötte be.⁶³

Meg kell még azt is jegyeznem, hogy e vers címe azt is elárulja, hogy Mónai emlékére Gyöngyösi latin nyelvű verset is szerzett, csak hogy ezt azért nem sorozta be a verseskötetbe, mivel ez a könyv — címe szerint is — csak magyar verseket tartalmaz.

18—21. Doktor Pataki Sámuel orvos, kollégiumi professzor s a nyomda adminisztrátora 1768—1785. évekből keltezett számadásaiban egynéhány, figyelmünkre méltó tételt sorol fel.⁶⁴

Gr. Teleki Ádám halotti kártájáért, convocatoriájáért s czímere titulusának nyomtatásáért fizettek 52 m. frt 35 denáriust.

Ez a Teleki Ádám cs. kir. tanácsos, vezérőrnagy, gr. Teleki Pál és Vay Kata fia, meghalt 1769. november 7-én. Temetési kártájának egy példánya megvan a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában.

Gr. Vass Dánielné Vay Judit halotti kártájáért 30 frtot fizettek.

Ez a Vay Judit vajai Vay Ádám kuruc tábornok és iványi Fekete Erzsébet leánya, előbb Rhédei Mihályné, azután cegei gr. Vass Dánielné. Meghalt 1770. február 22-én a Gömör megyei Serkén.

Br. Wesselényi Ferencz halotti kártájáért 44 m. frt 52 denárt fizettek.

Ez a Wesselényi Ferenc hadadi br. Wesselényi István országos elnök és gr. Bánffy Kata fia, meghalt 1770-ben. Temetési kártájának egy példányát a református kollégium nagykönyvtára őrizte meg.

Méltóságos *gróf Földvári Ferencz* halotti kártája, convocatoriája és címerei titulusának kinyomtatásáért 51 m. frt. 57 denárt fizettek.

Ez a Földvári Ferenc, aki maga szerezte a grófságot, táncsi Földvári Pálnak és Harinai Farkas Sárának fia, meghalt 1770. december 15-én, eltemették 1771. február 14-én a Kolozs megyei Nagyidán. Temetési kártájának egy hiányos példánya a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában került elő.

A fentebb felsorolt négy kártára vonatkozó feljegyzéseknek azért van különös jelentősége, mert belőlük arról értesülünk, hogy a XVII. században is már szokásos nyomtatott temetési kárta mellett az eddigelé csak

⁶⁰ Nomina studiosorum. 49.

⁶¹ A könyvtár kéziratok katalógusainak bejegyzése.

⁶² A kolozsvári ev. ref. coll. Értesítője. 1905/6. Függelék. 46.

⁶³ H. J.: A kolozsvári ref. egyházfiak. (Kézirat.)

⁶⁴ Jakab Elek: Adalék a kolozsvári ev. ref. egyház és főtanoda nyomdájának történetéhez. MKSzle 1882: 285.

kézzel írott gyászjelentést (convocatoria) is már nyomdai úton sokszorosították. Ezenkívül a selyemre, valamint papirosra festett címer feliratát (titulus) hasonlóképpen tipográfiában nyomtatták.

22. Ifjabb gróf Teleki Sándor temetési kártája (1767)

Nagyenyeden 1768-ban egy alábbi című könyvecske jelent meg: „A' Jehovától Buzgó Könyörgéssel kérettetett . . . Méltóságos Keresztény Római Birodalombeli Született Gróff Széki Teleki III. Sándor Urfi Ő Nagysága. A' N. Enyedi Mu'sák' Fényes Tsillaga.” E kötetecske a többek között Szemerjai Demeter Dánielnek az Oratoria osztály tanítójának „Rövid Oratio”-ját is tartalmazza. Ebben elmondja azt is, hogy „Ha az ő képét mintegy ki festetni, és ki tzimerezeteni, ez hosszú időkre megmaradandó drága ki tett-szett *Ezüst Táblában*; e' meg betsülhetetlen drága tsinos *zászlóban*, e' nemes *Tzimerben* és *Kártákban* akarja . . . Légyen e' *Tábla* az I'srael szövetségének *Tábláji* között! Te *Zászló* a' Judának zászlói közzé számláltassál . . . ! Ti, *Tzimer* és *Kárták* megne emészsen titeket a' mindeneket megemészto régiség”.

Bizonyos tehát, hogy ennek, a gr. Teleki Sándor és Halász Borbálának 1760. február 13-án született és 1767. február 6-án elhunyt Sándor nevezetű fiacskájának temetésére is készült egylevelesen nyomtatott kárta. Ennek szövegére is reá ismerhetünk a könyvecske lapokra tördelt verseiben, amely „Nézd-meg Mi volt, Mi lett A' Szép Virág” című s „A N. Enyedi Nemes ifjuságtól Fel-emeltetett Szép Oszlop” szavakkal végződő „titulus” után 32 magyar nyelven írott verset tartalmaz.⁶⁵

23. Idősebb báró Daniel István temetési kártája (1774)

Az Udvarhely megyei erdőfülei református egyházközség 1799. február 18-án készített ingó és ingatlan javainak összeírásában⁶⁶ találtam feljegyezve: „Egy Insigné, azon az N. Idősb B. Dániel István Ur tiszteletére készített versek.” Bárha az „insigne” szó jelvény, ékesség, címer értelmet takar, mégis mintha a Dániel István „tiszteletére készített versek” máshol nem foglalhattak helyet, csak az eulogiumon, ezért rajta csakis egyleveles kártát érthetünk. Ennek pedig nemcsak a fülei egyházközség tulajdonában őrzött példánya, hanem egyetlen más darabja sem ismeretes.

Idősebb Dániel István felett tartott halotti beszédből tudjuk, hogy Udvarhelyszék főkirálybírája volt, s a báróságot 1737-ben kapta. Halála 1774-ben kilencven esztendőös korában következett be.

24. Fogarasi Pap József temetési kártája (1785)

Gróf Mikó Imre Benkő Józsefről írott művében megemlékezik e jeles tudósunk következő munkájáról: Benkő 1785 táján „adta ki Fogarasi Pap

⁶⁵ Megjelent Nagyenyeden 1768.

⁶⁶ A papai hivatalban őrzött levéltárban.

József marosvásárhelyi ev. ref. nagy hírű tanár felett tartott (verses) beszédét. E munkájának kétféle kiadása jelent meg egy időben: hosszú Charták (így nevezték a szomorú jelentést⁶⁷), és 4-edrét alakú könyv alakjában; az elsőből 20 példányt nyomtak, s ebben nem vették fel a Benkő versei, s a deákokéi; utóbbiból 300 példányt, 100-at a néhainak legkedvesebb tanítványai, 200-at özvegye önköltegükön nyomattak. Ebben minden elmondott beszéd és vers benne van”.⁶⁸

Mikó a most idézett adatokkal Szigethy Mihálynak, Fogarasi egyik tanítványának Benkőhöz 1785. február 1-én Marosvásárhelyre írott eredeti levele alapján ismertet meg bennünket. Azt veszem észre azonban, hogy Mikó tévesen értelmezte Szigethy sorait, mert a kártáról — a bevezető életrajzot követőleg — éppen a versek nem maradhattak el, mígnem a negyed-rét alakú könyvecskében kiadott temetési beszédek voltak az a szöveg, amely nem vétethetett fel a kártára nyomtatott emlékversek közé! Bárha Szigethy leveléhez magához nincs lehetőség hozzájutnom, Mikó közlésbeli tévedése ellenére sem tartom elmellőzendőnek e másodkézből vett idézetnek figyelmünkre való méltatását. Ugyanis írásban itt találtam először egy-más mellé állítva a kárta és a temetési beszédek s versek megjelentetésének adatait.

A kárta előző századi példányszámához mért mennyiségbeli csökkenése annak bizonyossága, hogy már kiment szokásból ennek az egyleveles nyomtatványnak a temetési menet útja mentén — mintegy hirdetményképpen — való kifüggesztése, továbbá hatalmas méreteinél fogva fölötte alkalmatlan lévén emlékképpen való megőrzése, éppen ezért ekkorra már átadta ezt a szerepet a nyomtatott gyászjelentésnek (convocatoriának). Ez azután az összeragasztott több ívnyi nagyság helyett legfennebb kis kétrét méretűre készítettetted rendesen egylapos nyomtatással. Ez azután már a szétküldés előtt negyedrétre hajtogattatván össze, a göngyölegképpen kezelt kárta helyett könnyen besorozhatóvá vált a családi levelesláda iratkötegeibe.

Fogarasi Pap József, a filozófia doktora, a marosvásárhelyi kollégium professzora, a pesti egyetem megválasztott tanára. Méhes György kolozsvári református kollégiumi professzor Pesten tanuló sógorát: Incze Mihály orvstanhallgatót 1784. szeptember 19-én arról tudósította, hogy „Maros Vásárhelyről az a hír érkezett, hogy Fogarassit meghívták Pestre professornak 1000 német ft fizetésre, Benkő (Józsefet) pedig b. Rádai hívta meg fiai mellé, kik Pesten fognak lakni, 250 német forintra”. Majd Incze Sámuel kollégiumi diák 1785. január 13-án keltezett levelében tudósította bátyját, hogy „prof. Fogarasi dec. 17. meghalt; némelyek szerint rheumában, mások szerint forró nyavalyában”.⁶⁹ A temetés alkalmára Kolozsvárt kinyomtatott kárta különben két példányban is megmaradt a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában. Ennek adatai is megerősítik a Mikó közlése ellen emelt kifogásaimat.

⁶⁷ Mikó téved a meghatározásban. Állításának már csak a megjelent példányszám is ellentmond.

⁶⁸ Mikó Imre: Benkő József élete és munkái. 93.

⁶⁹ Bacsoni Incze-levelek dr. Lengyel Dániel másolatában. (Tulajdonomban levő kézirat.) 28/D. és 31/A. ív.

25. vargyasi br. Daniel István temetési kártája (1788)

Ennek eredetije 1912-ben Riszdorfer Józsefné tulajdonában volt Sárospatakon. Az erről készített kéziratos másolatot az ottani református kollégium (főiskola) gyűjteménye őrzi.

A verseket a nagyenyedi kollégium diákjai szerezték Dániel István udvarhelyszéki főkirálybírónak 1788. február 24-én történt temetése alkalmára.⁷⁰

26. Gr. Kendeffi Rákhel özvegy gr. Bethlen Gergelyné temetési kártája (1798)

Gyöngyösi János újtordai pap önéletírásában adja tudtunkra, hogy „1798-ban irtam chartát temetésére Gr. Kendeffi Rákhelnek, melyért adott Gr. Kendeffi asszony önga 12 aranyakat. i. e. flor h. 64 dr. 80”.⁷¹

E kárta egyetlennek tudott példánya megvan a kolozsvári református kollégium kártagyűjteményében. Ebből tudjuk meg, hogy Kendeffi Rákhel előbb Teleki Mihály, utóbb pedig Bethlen Gergely övegye, meghalt 1798. január 30-án Kolozsvárt, eltemették április 15-én Erdőszentgyörgyön. Eulogiumát Kolozsvárt nyomtatták.

A fenti idézet leglényegesebb adata az a körülmény, hogy megtudjuk belőle a kárta szövegének szerzőjét Gyöngyösi János személyében. De nem érdektelen az az adat sem, amely a valóban tekintélyes tiszteletdíj összegét adja tudtunkra. A teljesség kedvéért egészítsük ki Gyöngyösi feljegyzését, megnevezve a temetést rendező Kendeffiné nevét. Ugyanis Kendeffi Rákhel 61 esztendőskorában mint egészen magános özvegy hunyt el: apja 50, anyja 44, öccse 15, ura 13 évvel korábban múlt ki, gyermekei pedig nem maradtak. Egyetlen hozzátartozójául öccsének özvegyét: gr. Kendeffi Elek-né gr. Bethlen Krisztinát nevezhetjük meg.

A felsorolt 25 levéltári adat mindenike a kolozsvári református kollégium nyomdájának termékére vonatkozik, a pótlólag megemlített nyomtatvány azonban már Nagyszebenben került ki a prélum alól.

*

A kártákra vonatkozó adatgyűjtés egészen elhanyagolt ága a könyvészetnek. Oka ennek az a körülmény, hogy eleddig jóformán csak tárgyi anyagot kutattak. Minthogy ez a nyomtatvány alakja miatt megőrzésre mindenképpen alkalmatlan volt, ezért évszázadok folyama alatt rendre egészen összerücskölődött és szakadozott, az ilyen darabok pedig csakhamar tűzbe vagy személtládába kerültek. Ezért azután aránylag nagy ritkaságnak mondhatjuk a még meglevő példányokat, s emiatt minden egyes darabjának nyilvántartása könyvészeti szempontból csaknem éppen olyan lényeges

⁷⁰ vargyasi br. Daniel István (1788) udvarhelyszéki főkirálybíró egyleveles eulogiumának másolata. Az eredeti nyomtatott Nagy-Szebenben. E másolat eredetije 1912-ben Riszdorfer Józsefné birtokában Sárospatakon. (Ez tehát kivételesen nem kolozsvári nyomtatvány!)

⁷¹ Rass Károly: Gyöngyössi János önéletírása. EM 1938: 286.

feladatunk, mint a több leveles nyomtatványoké, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy szedésük — főképpen a XVIII. században — több leveles alakúra is áttördeltetett.

Nem kevésbé érdemes a kártákra vonatkozó levéltári adatok gyűjtése sem. Ennek ugyanis kisebbik értékű eredménye, hogy ezáltal nem egy, mára megsemmisült nyomtatvány emlékét menthetjük meg, ellenben sokkal nagyobb értékű eredményre bukkanhatunk a szerzőkre, az előállításra, annak költségeire, továbbá a kárta jelentőségére, a vele kapcsolatos szokásokra és más kérdésekre vonatkozólag. A kárták ugyanis csak ezek segítségével léphetik át az egyszerű könyvészeti keretet és válhatnak könyvtörténeti s egyúttal művelődés-, sőt olykor még irodalomtörténeti bizonyítékokká is.